

شرکتهای تعاونی تولید روستایی

"الگوی فراگیر در نظام بهره‌برداری کشاورزی ایران"

مهندس مرتضی حقوقی اصفهانی

سرشناسه:	حقوقی اصفهانی - مرتضی، ۱۳۰۷-
عنوان و نام پدیدآور:	شرکتهای تعاونی تولید روستایی / الگوی فراگیری در نظام بهره برداری کشاورزی ایران / مرتضی حقوقی اصفهانی تهران: نشر سمر: جامعه مهندسان مشاور ایران، ۱۳۹۱
مشخصات نشر:	۴۴۸ ص.: مصور (بخشی رنگی)، جدول.
مشخصات ظاهری:	۱- ۷۸- ۶۵۰۸- ۹۶۴- ۹۷۸
شابک:	فیبا
وضعیت فهرست نویسی:	کتابنامه به صورت زیرنویس
یادداشت:	تعاونیهای روستایی - ایران
موضوع:	تعاونیهای روستایی
موضوع:	کشاورزی تعاونی - ایران
موضوع:	جامعه مهندسان مشاور ایران
شناسه افزوده:	HD ۱۴۸۶ ۱۳۹۱ ح ۷۹ الف /
رده بندی کنگره:	۶۸۳۰۹۵۵ / ۶۳۴
رده بندی دیویی:	۲۹۲۴۶۲
شماره کتابشناسی ملی:	

شرکتهای تعاونی تولید روستایی "الگوی فراگیر در نظام بهره برداری کشاورزی ایران"

مهندس مرتضی حقوقی اصفهانی

ناشر: نشر سمر یا همکاری جامعه مشاوران ایران

نوبت چاپ: چاپ اول ۱۳۹۱

تیراژ: ۱۲۰۰ نسخه

قیمت: ۱۰۰۰۰ تومان

شابک: ۱- ۷۸- ۶۵۰۸- ۹۶۴- ۹۷۸

مرتضی حقوقی اصفهانی

نویسنده این مجموعه مقالات در سال ۱۳۳۳ شمسی از دانشکده کشاورزی دانشگاه تهران فارغ التحصیل شده و از همان زمان تاکنون که چندیست بیش از نیم قرن را پشت سر گذاشته در بخش کشاورزی حضور داشته است از جمله سالیانی دراز در سمت‌های مختلف دولتی مسئولیت اجرای قانون تشکیل شرکت‌های سهامی را بر عهده، تعاونیهای تولید روستایی و کشت و صنعت‌ها را عهده‌دار بوده است و مالیات پس از انقلاب اسلامی نیز در کسوت مهندس مشاور در زمینه‌های مذکور و واحدهای بزرگ کشاورزی خدمات مشاوره‌ای، مطالعاتی و در مواردی اجرایی را نیز به عهده داشته است.

تقدیم کتاب به برادرانم:

زنده یاد استاد محمد حقوقی، شاعر، ادیب، پژوهشگر
دکتر حسین حقوقی، پزشک عالیقدر

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱	پیشگفتار
۳	مقدمه
۵	خلاصه مطالب
۱۳	۱- سابقه تاریخی نظام تعاون
۱۳	۱-۱ سابقه تعاون در جهان
۱۴	۱-۲ سابقه تعاون در ایران
۱۷	۲- اصلاحات ارضی زمینه توسعه تعاونیهای روستایی
۱۷	۲-۱ اجرای قانون اصلاحات ارضی
۱۹	۲-۲ نکات کلیدی قانون اصلاحی قانون اصلاحات ارضی
۲۰	۲-۳ مرحله اول اصلاحات ارضی

۲۱	۴-۲ مرحله دوم اصلاحات ارضی.....
۲۲	۵-۲ مرحله سوم و چهارم اصلاحات ارضی.....
۲۴	۶-۲ اصلاحات ارضی و سیاست خارجی.....
۲۸	۷-۲ اصلاحات ارضی ایران از دید محققین.....
۳۲	۸-۲ اصلاحات ارضی و کشاورزی ایران.....
۳۵	۹-۲ حکم قانون اصلاحات ارضی و توسعه تعاونیهای روستایی.....
۳۶	۱۰-۲ کنگره سراسری دهقانان در جریان اجرای اصلاحات ارضی.....
۳۹	۳- فلسطین اشغالی و نهضت تعاون.....
۴۵	۴- سازمان مرکزی تعاون روستایی ایران.....
۴۵	۱-۴ اساسنامه و وظائف سازمان.....
۴۶	۲-۴ تشکیلات مدیریتی سازمان.....
۴۷	۳-۴ فعالیتهای سازمان.....
۵۰	۴-۴ شبکه شرکتهای تعاونی روستایی.....
۵۱	۵-۴ برنامه های نو «هدایت»، «حمایت»، «نظارت».....
۵۳	۵- واحدهای زراعی خرد دهقانی و توسعه نظامهای بهره برداری.....
۵۳	۱-۵ مالکیت املاک مزروعی قبل از اصلاحات ارضی.....
۵۴	۲-۵ سیمای مالکیت ها در خاتمه اصلاحات ارضی.....
۵۸	۳-۵ ساماندهی نظامهای نوین بهره برداری.....

۵۸.....	۱-۳-۵ شرکتهای سهامی زراعی.....
۵۹.....	۲-۳-۵ شرکتهای تعاونی تولید روستایی.....
۶۰.....	۳-۳-۵ شرکتهای بهره‌برداری از اراضی زیر سدها «کشت و صنعت».....
۶۳.....	۶- نظام بهره‌برداری کشاورزی.....
۶۳.....	۱-۶ تعریف نظام بهره‌برداری.....
۶۴.....	۲-۶ نظام بهره‌برداری در عرصه کشاورزی ایران.....
۶۵.....	۳-۶ نظام بهره‌برداری بهیبه و ویژگیهای آن.....
۶۹.....	۷- شرکتهای تعاونی تولید روستایی.....
۶۹.....	۱-۷ قانون تعاونی نمودن تولید، یکپارچه شدن اراضی.....
۷۱.....	۲-۷ آئین نامه اجرایی قانون.....
۷۲.....	۳-۷ ارکان شرکت سازمان شیوه کار.....
۷۵.....	۸- مقدمات اجرای قانون و تشکیل شرکتهای تعاونی تولید روستایی.....
۷۵.....	۱-۸ سازمان اجرائی.....
۷۶.....	۲-۸ برنامه ریزی برای اجرای قانون.....
۷۸.....	۳-۸ تشکیل شرکتهای تعاونی تولید روستایی.....
۷۹.....	۴-۸ مشخصات شرکتهای تعاونی تولید روستایی در دهه ۱۳۵۰.....
۸۵.....	۹- برنامه و فعالیت تعاونیهای تولید در دهه ۱۳۵۰.....
۸۵.....	۱-۹ برنامه‌های اجرائی.....

- ۲-۹ خدمات زیربنایی و عمرانی..... ۸۶
- ۳-۹ تعاونی نمودن تولید و یکپارچه شدن اراضی..... ۸۸
- ۴-۹ فعالیت تعاونیهای تولید روستایی و آمار..... ۹۳
- ۵-۹ آثار اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی..... ۹۷
- ۶-۹ ارزشیابیهای موردی از فعالیت تعاونیهای تولید..... ۹۸
- ۷-۹ جامعه دهقانی و تعاونیهای تولید روستایی..... ۱۰۰
- ۱۰- شرکتیهای تعاونی تولید روستایی و انقلاب ۱۳۵۷..... ۱۰۳
- ۱-۱۰ فضای انقلاب و شرایط جدید..... ۱۰۴
- ۲-۱۰ تصمیمات مجامع عمومی تعاونیهای تولید..... ۱۰۴
- ۳-۱۰ دستگاه اجرایی و تصمیم مجامع عمومی..... ۱۰۵
- ۴-۱۰ برداشت کلی و نقاط قوت و ضعف تعاونیهای تولید..... ۱۰۶
- ۱-۴-۱۰ کارآئی تعاونیهای تولید..... ۱۰۶
- ۲-۴-۱۰ نارسائیهها و مشکلات..... ۱۰۷
- ۳-۴-۱۰ برداشت کلی..... ۱۰۷
- ۵-۱۰ تجربه بزرگ و تعاونیهای تولید روستایی..... ۱۰۹
- ۱-۵-۱۰ بحث نظری..... ۱۰۹
- ۲-۵-۱۰ دستیابی به اهداف..... ۱۱۲
- ۱۱- جهت گیری جدید و توسعه شرکتیهای تعاونی تولید روستایی..... ۱۱۵
- ۱-۱۱ سالهای اول انقلاب و نظامهای بهره برداری..... ۱۱۵

- ۱۱-۱-۱۱ سمینار مشترک نظامهای بهره‌برداری- مشهد (۱۱ و ۱۰ اسفند ۱۳۶۸)..... ۱۱۶
- ۱۱-۱-۱۲ سمینار مشترک نظامهای بهره‌برداری- کرمان (۹ تا ۷ اسفند ۱۳۶۹)..... ۱۱۸
- ۱۱-۱-۱۳ گردهمآیی مدیران نظامهای بهره‌برداری کشاورزی- تهران (مهر ماه ۱۳۷۴)..... ۱۲۱
- ۱۱-۱-۱۴ توسعه شرکتهای تعاونی تولید روستایی..... ۱۲۴
- ۱۲- نگاه جدید به توسعه تعاونیهای تولید روستایی..... ۱۲۹
- ۱۲-۱ برنامه توسعه جامع و ساماندهی نظام تعاونی تولید..... ۱۳۰
- ۱۲-۱-۱ موضوع خدمات و اهداف..... ۱۳۰
- ۱۲-۱-۲ انتخاب مهندسین مشاور و شرکتهای تعاونی تولید زیرپوشش مطالعات..... ۱۳۰
- ۱۲-۱-۳ سمینار شرکتهای تعاونی تولید روستایی شرفخانه- آذربایجان شرقی..... ۱۳۲
- ۱۲-۱-۴ توسعه فعالیتها و نظارت در خدمات..... ۱۳۶
- ۱۲-۱-۵ سمینار شرکتهای تعاونی تولید روستایی بروجرد..... ۱۳۷
- ۱۲-۱-۵-۱ ملاحظات اجرایی و توسعه تعاونیهای تولید روستایی..... ۱۳۹
- ۱۲-۱-۵-۲ مطالعات اجتماعی در حوزه تعاونیهای تولید روستایی..... ۱۴۱
- الف- نکاتی چند در باب مطالعات اجتماعی در بررسی نظامهای بهره‌برداری..... ۱۴۳
- ب- از دنیای نظری به مطالعات میدانی (صحرائی)..... ۱۵۳
- پ- ارزیابی پیشرفت مطالعات اجتماعی..... ۱۵۴
- ت- پیشنهادات برای اصلاح مسایل مربوط به مطالعات اجتماعی..... ۱۵۷
- ۱۲-۱-۵-۳ جمع‌بندی از مباحث سمینار بروجرد..... ۱۶۲
- ۱۲-۱-۶ ادامه خدمات مهندسی مشاور مادر..... ۱۶۲

- ۱۶۳..... ۱-۶-۱-۱۲ چارچوب مطالعات فنی و مهندسی..... ۱۶۳
- ۱۶۳..... ۱-۶-۱-۱۲ الگوی بررسیهای اقتصادی (مالی) در طرحهای تعاونی تولید روستایی..... ۱۶۳
- ۱۶۷..... ۱-۶-۱-۱۲ الگوی هماهنگ تنظیم گزارشات..... ۱۶۷
- ۱۶۷..... ۱-۶-۱-۱۲ گزارشات نهایی هریک از تعاونیهای تولید زیرپوشش مطالعات..... ۱۶۷
- ۱۶۸..... ۱-۶-۱-۱۲ خاتمه مطالعات مشاور مادر..... ۱۶۸
- ۱۶۸..... ۱-۶-۱-۱۲ مطالعه تطبیقی نظامهای بهرهبرداری با تأکید بر تعاونیهای تولید (۱۳۷۷)..... ۱۶۸
- ۱۷۰..... ۱-۶-۱-۱۲ همایش نظامهای بهرهبرداری در ایران- تهران (۹ و ۱۰ دیماه ۱۳۸۲)..... ۱۷۰
- ۱۷۱..... ۱-۶-۱-۱۲ همایش ارتقاء نقش تعاونیهای تولید در توسعه پایدار کشاورزی- کرج (۱۰ تا ۱۲ مرداد ۱۳۸۳)..... ۱۷۱
- ۱۷۵..... ۱-۶-۱-۱۲ ادامه برنامه توسعه جامع و ساماندهی نظام تعاونی تولید روستایی (مدیریت طرح مشاور مادر (۲))..... ۱۷۵
- ۱۷۵..... ۱-۶-۱-۱۲ وظایف مدیریت طرح..... ۱۷۵
- ۱۷۶..... ۱-۶-۱-۱۲ خدمات مدیریت طرح تفصیلی..... ۱۷۶
- ۱۷۹..... ۱۳- گسترش تعاونیهای تولید روستایی..... ۱۷۹
- ۱۷۹..... ۱-۶-۱-۱۳ رشد کمی شرکتهای تعاونی تولید روستایی..... ۱۷۹
- ۱۷۹..... ۱-۶-۱-۱۳ تشکیل و توسعه شرکتهای تعاونی تولید روستایی در دهه ۱۳۶۰..... ۱۷۹
- ۱۸۱..... ۱-۶-۱-۱۳ تشکیل و توسعه شرکتهای تعاونی تولید روستایی در دهه ۱۳۷۰..... ۱۸۱
- ۱۸۳..... ۱-۶-۱-۱۳ تشکیل و توسعه شرکتهای تعاونی تولید روستایی در دهه ۱۳۸۰..... ۱۸۳
- ۱۸۳..... ۱-۶-۱-۱۳ شرکتهای تعاونی تولید روستایی و بخش کشاورزی..... ۱۸۳
- ۱۸۳..... ۱-۶-۱-۱۳ فعالیتهای کشاورزی زیرپوشش تعاونیهای تولید روستایی..... ۱۸۳
- ۱۹۴..... ۱-۶-۱-۱۳ خدمات زیربنایی و فعالیتهای جانبی در تعاونیهای تولید روستایی..... ۱۹۴

- ۳-۱ اتحادیه‌های شرکتهای تعاونی تولید روستایی..... ۱۹۵
- ۱-۳-۱۳ اتحادیه مرکزی شرکتهای تعاونی تولید روستایی..... ۱۹۶
- ۴-۱۳ اشاره کلی از گسترش و توسعه تعاونیهای تولید روستایی..... ۱۹۹
- ۱۴- کارگاه کارشناسی در زمینه شرکتهای تعاونی تولید روستایی در نظام مدیریت کشاورزی ایران..... ۲۰۱
- ۱-۱۴ طرح مسئله و هدف کارگاه..... ۲۰۱
- ۲-۱۴ شرکت‌کنندگان برنامه روش..... ۲۰۲
- ۳-۱۴ مباحث کارگاه..... ۲۰۳
- ۱-۳-۱۴ تمایز شرکتهای تعاونی روستایی و تعاونیهای تولید روستایی در شرایط موجود..... ۲۰۳
- ۲-۳-۱۴ نقاط قوت و ضعف تعاونیهای تولید روستایی از نظر اهداف و روشهای اجرا..... ۲۰۵
- ۳-۳-۱۴ گرایش جامعه دهقانی و نظام تعاونی تولید روستایی..... ۲۰۸
- ۴-۳-۱۴ دیدگاه‌های کلی و نظرات شرکت‌کنندگان در کارگاه..... ۲۱۰
- ۴-۱۴ سیاست‌های کلی و نظامهای بهره‌برداری کشاورزی..... ۲۱۳
- ۱۵- تعاونیهای تولید و چشم انداز آینده..... ۲۱۹
- ۱-۱۵ کشاورزی زیربنای توسعه و نظام بهره‌برداری از منابع تولید..... ۲۱۹
- ۱-۱۵ اشاره کوتاه..... ۲۱۹
- ۲-۱-۱۵ نظام بهره‌برداری..... ۲۲۲
- ۳-۱-۱۵ تعاونیهای تولید روستایی و واحدهای خرد و دهقانی..... ۲۲۳
- ۴-۱-۱۵ آسیب پذیری واحدهای خرد و دهقانی..... ۲۲۳

۲۳۵.....	۵-۱-۱۵ روش و راهکارها.....
۲۳۸.....	۲-۱۵ چشم انداز آینده.....
۲۳۸.....	۱-۲-۱۵ استمرار فعالیت در وضع موجود و توسعه آن.....
۲۳۹.....	۲-۲-۱۵ جهت گیری در چارچوب قانون.....
۲۴۰.....	۱-۲-۲-۱۵ توضیح و تشریح قانون تعاونی نمودن تولید روستایی و یکپارچه شدن اراضی.....
۲۴۳.....	۲-۲-۲-۱۵ آئین نامه اجرائی قانون.....
۲۴۴.....	۳-۲-۲-۱۵ اساسنامه قانونی شرکتهای تعاونی تولید روستایی.....
۲۴۵.....	۳-۱۵ ساماندهی واحدهای الگو و نمونه.....
۲۴۶.....	۱-۳-۱۵ خدمات و وظائف ساماندهی.....
۲۴۹.....	۲-۳-۱۵ سازمان اجرائی.....
۲۵۰.....	۱-۲-۳-۱۵ واحد متمرکز برنامه ریزی - سداد فکری.....
۲۵۳.....	۲-۲-۳-۱۵ سازمان مرکزی تعاون روستایی ایران.....
۲۵۳.....	۳-۲-۳-۱۵ دفتر مطالعات تعاونیهای تولید روستایی.....
۲۵۵.....	۱۶- سیمای نظام بهره برداری و بخش کشاورزی ایران.....
۲۵۶.....	۱-۱۶ اندازه واحدهای بهره برداری.....
۲۵۶.....	۲-۱۶ ضرورت ایجاد واحدهای اقتصادی تولید کشاورزی.....
۲۶۲.....	۳-۱۶ ساماندهی نظام بهره برداری در ارتباط با توسعه کشاورزی.....
۲۶۲.....	۴-۱۶ راهکارها.....

پیوست ها:

- پیوست شماره (۱) - اساسنامه سازمان مرکزی تعاون روستایی ایران..... ۳۶۵
- پیوست شماره (۲) - اساسنامه شرکت های تعاونی روستایی..... ۳۸۵
- پیوست شماره (۳) - قانون گسترش کشاورزی در قطبهای کشاورزی..... ۳۱۳
- پیوست شماره (۴) - آیین نامه اجرایی قانون تعاونی نمودن تولید و یکپارچه شدن
اراضی..... ۳۳۹
- پیوست شماره (۵) - گزارش دستگاه اجرایی..... ۳۴۱
- پیوست شماره (۶) - اساسنامه اتحادیه مرکزی شرکت های تعاونی تولید روستایی..... ۳۵۱
- پیوست شماره (۷) - آیین نامه اصلاحی تعاونی های تولید روستایی..... ۳۷۷
- پیوست شماره (۸) - اساسنامه پیشنهادی شرکت های تعاونی تولید روستایی..... ۳۸۵
- پیوست شماره (۹) - اساسنامه شرکت های تعاونی تولید روستایی (پیشنهادی سازمان
مرکزی تعاونی روستایی ایران)..... ۳۹۷

پیشگفتار

نظام‌های بهره‌برداری از منابع آب و خاک تجربه گسترده‌ای است که سالها مورد بحث و بررسی بسیاری از کشورهای جهان بوده است. انواع نظام بهره‌برداری در شبکه وسیعی از فضاهای سیاسی، تاریخی، اقتصادی و وابستگیهای اعتقادی و عوامل فنی شکل گرفته‌اند تا آنجا که وقتی نظامی دچار تغییر می‌شود و یا تحولی در آن ایجاد می‌گردد ابعاد وسیعی از شبکه‌ها و فضاهای اجتماعی از جمله نظام‌های بهره‌برداری از منابع تولید را تحت تأثیر و تغییر قرار می‌دهد.

تحولات ناشی از اصلاحات ارضی دهه ۱۳۴۰ زمین‌داری و نظام بهره‌برداری از منابع تولید کشاورزی را تغییر داد و بصورتی برجسته کرد و به موضوع روز تبدیل نمود که تاکنون هم چنین بوده است. اهمیت این امر از این جهت است که واحدهای کوچک بهره‌برداری و پراکندگی مزارع بهره‌برداران کشاورزی در موارد زیاد برای استفاده از فنون پیشرفته و تجزیه و تحلیل و بستر فعالیت‌های کشاورزی و بهره‌برداری بهینه از خاک و آب و بازده و راندمان مناسب این عوامل محدودیت‌هایی را ایجاد می‌کنند که برنامه‌ریزان بخش کشاورزی همواره در جستجوی راههای مناسب مقابله با آن بوده‌اند و از جمله در این ارتباط قوانین و مقررات متعددی با هدف ساماندهی نظام‌های بهره‌برداری از منابع تولید کشاورزی آماده شده است، تا حربه دست مسئولین بخش کشاورزی و کشاورزان باشد تهیه و تدوین قانون «تعاونی نمودن تولید و یکپارچه شدن اراضی» از

این مقوله است.

این قانون در سال ۱۳۴۹ به تصویب رسید و آیین نامه اجرایی آن نیز پس از دو سال آماده شد و زمینه تشکیل شرکتهای تعاونی تولید فراهم گردید. این شرکتها از زمان تشکیل و علیرغم فراز و نشیبی که در مقطع انقلاب اسامی ۱۳۵۷ و پس از آن داشته‌اند در مجموع با دید موافق مورد بحث و رابری کارشناسان و محققین قرار داشته است. در بررسی‌های انجام شده درباره فعالیت و عملکرد این نظام بهره‌برداری به کارآئیهای زیادی توجه شده به برخی محدودیت‌ها و مشکلات اجرایی در ساماندهی فعالیت آنها نیز اشاره شده است. با این توصیف هدفی که از تدوین این اثر مورد نظر نویسنده و صاحب نظر نظامهای بهره‌برداری کشاورزی بوده مروری حتی‌المقدور بیطرفانه از سیر تحولات و توسعه این نظام بهره‌برداری فراگیر در بخش کشاورزی است تا هم گوشه‌ای از تاریخ کشاورزی در چند دهه اخیر را نشان دهد و هم بتواند برای محققین و دست‌اندرکاران مفید واقع شود.

جامعه مهندسان مشاور ایران

مقدمه

با اجرای قوانین اصلاحات ارضی در سالیهای ۱۳۴۰ تا ۱۳۵۳ در مبنای زمین داری و نظام مالکیت و بهره‌برداری از اراضی مزروعی تغییراتی پدید آمد. نظام بهره‌برداری خرد و دهقانی و گسترش و پراکندگی واحدهای بهره‌برداری زراعی مظهری از این تغییرات بود تا آنجا که فکر ساماندهی نظام‌های بهره‌برداری در مقابله با تقسیم و خرد شدن اراضی کشاورزی قوت گرفت. در سال ۱۳۴۳ کمیسیون مشترک کشاورزی مجلس شورا و سنا به مصوبه‌ای دولت را مکلف به اتخاذ تدابیر لازم در مقابله با این پدیده نمود. قوانین «تشکیل شرکتهای سهامی زراعی» در سال ۱۳۴۶، «تشکیل شرکتهای بهره‌برداری از اراضی زیر سدها» یا «کشت و صنعت‌ها» در سال ۱۳۴۷ و قانون «تعاونی نمودن تولید و یکپارچه شدن اراضی» در حوزه عمل شرکتهای تعاونی روستائی در سال ۱۳۴۹ به طور عمده در این ارتباط به تصویب رسید ضمن اینکه در این قوانین بهره‌برداری بهمنه از منابع آب و خاک، بهبود و افزایش عملکردهای تولید و تأمین نیازهای غذائی جمعیت رو بافزایش کشور مدنظر قرار گرفته بود.

وزارتخانه‌های آب و برق، تعاون و امور روستاها و در پی وزارت کشاورزی مأمور اجرای قوانین مذکور شدند در اجرای قانون «تعاونی نمودن تولید و یکپارچه شدن اراضی» از زمان تصویب تا مقطع انقلاب اسلامی ۱۳۵۷-۳۹ شرکت تعاونی تولید روستائی تشکیل و در سطح حدود ۸۰۰۰۰

هکتر فعال شدند. با وقوع انقلاب اسلامی و التهابات اولیه فعالیت این شرکتهای محدود و در مواردی تغییر جهت داد و در طول سالهای اولیه انقلاب نیز چندان توجهی به تعاونیهای تولید روستایی و بطور کلی نظام های بهره برداری کشاورزی نشد ضمن اینکه توزیع مجدد اراضی مزروعی و تغییراتی که در مالکیت اراضی کشاورزی و اشکال و اندازه بهره برداریهای کشاورزی بوجود آورد، واحدهای بهره برداری در اندازه های کوچک افزایش یافت. بالاخره در اواخر دهه ۱۳۶۰ توجه محافل تخصصی و علمی به مقوله نظام بهره برداری و دستیابی به شیوه های مناسبتر استفاده از منابع تولید جلب گردید و احیاء و توسعه نظام های بهره برداری به طور عام و تعاونیهای تولید روستایی بطور خاص مورد توجه وزارت کشاورزی قرار گرفت بگونه ای که امروز یعنی تا خاتمه سال ۱۳۸۹ تعداد شرکتهای تعاونی تولید روستایی به ۱۲۶۲ واحد و سطح فعالیت آنها در مزارع آبی و دیم به مرز ۴ میلیون هکتار نزدیک شده است. در توسعه تعاونیهای تولید روستائی سعی شده است مشارکت کشاورزان و روستائیان در سامان دادن نظام بهره برداری در شکل همیاری و تعاون جمعی جلب و زمینه مدیریت بهتر و مناسبتر کاربردهای علمی و فنی در توسعه کشاورزی، افزایش تولید و درآمد زارعین فراهم گردد و دامنه فعالیت شرکتهای تعاونی تولید به گستره ای از مدیریت عمومی روستائی و فعالیتهای جانبی گسترش یابد.

در این اثر سعی شده است روند توسعه شرکتهای تعاونی تولید روستائی و مجموعه مسائل این شرکتهای و دستیابی به اهداف آنها مورد بحث قرار گیرد و کارائی ها و مشکلات و محدودیت های این نظام بهره برداری در شرایط موجود برجسته شود با این امید که بتواند برای دست اندرکاران مسائل کشاورزی ایران و غلبه بر محدودیت های آن و استفاده هر چه بیشتر و بهتر از منابع آب و خاک کشور مفید واقع شود.

لازم بذکر است که در انجام این کار سازمانها و افراد متعددی مساعدت نموده اند که بالاخص باید از جناب آقای مهندس غلامحسین طباطبائی مدیرکل دفتر نظام های بهره برداری وزارت جهاد کشاورزی و مدیران محترم سازمان مرکزی تعاون روستائی ایران که در همفکری و ارائه اطلاعات و آمار دریغ نمودند سپاسگزاری نماید.

خلاصه مطالب

۱- سابقه تاریخی نظام تعاون

فعالیت‌های تعاونی فارغ از مقررات مدون در طول اعصار معمول بوده است. اولین بار که فعالیت تعاونی تحت اصول شروع به کار کرد در سال ۱۸۴۳ در شهر راجدیل انگلیس بود پیشوایان تعاون در راجدیل اصولی را تدوین نمودند که شهرت جهانی یافت و مبنای نهضت تعاون در مناطق مختلف شد. در ایران نیز روح تعاون و خدمات جمعی بالاخص در بخش کشاورزی و مناطق روستایی وجود داشته است ولی از سال ۱۳۲۷ بعد تصویب نامه‌های دولتی و در سال ۱۳۲۲ با تصویب قانون فعالیت تعاونیها قانونمند شد.

۲- اصلاحات ارضی زمینه ساز توسعه تعاونیهای روستایی

در قانون اصلاحات ارضی پیش بینی شده بود نهاد جمعی تعاون جایگزین مدیریت مالک شود. تبصره ماده ۱۶ تبصره (۱) ماده ۱۹، ماده ۲۸ و ماده ۳۳ قانون اصلاحات ارضی در اینمورد رهنمود داشته و تأکید نموده است. کنگره سراسری دهقانان که در جریان مرحله اول اصلاحات ارضی در سال ۱۳۴۱ در تهران تشکیل شد توسعه شرکتهای تعاونی روستایی و تشکیل سازمان مرکزی تعاون روستایی ایران را تصویب نمود.

۳- فلسطین اشغالی و نهضت تعاون

هیئت مدیره سازمان مرکزی تعاون منتخب کنگره دهقانان مأمور بررسی نهضت تعاون و شیوه کار تعاونیها در فلسطین اشغالی شدند. هیئت گزارشی در زمینه فعالیت تعاونیهای روستائی، سازمان منطقه‌ای و ملی تعاونیها، شرکت تعاونی خرید محصولات کشاورزی، شرکت تعاونی تهیه احتیاجات تعاونیهای روستائی، بانک کشاورزی و نظام اعتباری تعاونیها و شیوه کار و روابط متقابل این واحدها را به وزارت کشاورزی ارائه نمود.

۴- سازمان مرکزی تعاون روستائی ایران

سازمانی که نطفه آن در کنگره سراسری دهقانان شکل گرفته بود تشکیل و از اوایل سال ۱۳۴۲ فعالیت خود را شروع نمود. اساسنامه این سازمان که تصویب آن بطول انجامید در سال ۱۳۴۸ به تصویب رسید در اساسنامه، اهداف، وظائف، سرمایه و ضوابط اجرائی مشخص و تدریجاً مورد اجرا قرار گرفت. رشد سازمان و تعاونیهای روستائی و بطور کلی شبکه تعاونیهای روستائی کشور با ذکر اعداد و ارقام مشخص شده است.

۵- واحدهای خرد و دهقانی و منابع آب و خاک

با اجرای قانون اصلاحات ارضی طی سالهای ۱۳۴۰ تا ۱۳۵۲ در مالکیت اراضی مزروعی در جهت خردشدن تغییراتی پدید آمد بخصوص که در مواردی تسق و اگذاری به زارع در چند قطعه مجزا قرار داشت این شرایط فکر نظامهای جدید بهره برداری کشاورزی را قوت بخشید.

«قانون تشکیل شرکت‌های سهامی زراعی»، «قانون تعاونی نمودن تولید و یکپارچه‌شدن اراضی» و «قانون بهره‌برداری از اراضی آبخور زیرسدها» (کشت و صنعت‌ها) در این ارتباط و برای تجمیع واحدهای خرد زراعی به تصویب رسید در این میان شرکت‌های تعاونی تولید روستائی و توسعه آنها و نقش آنها در توسعه کشاورزی و تجمیع واحدهای زراعی خرد و پراکنده مورد بحث این اثر است.

۶- نظام بهره‌برداری کشاورزی

نظام بهره‌برداری و از جمله شرکت‌های تعاونی تولید روستائی یک مجموعه هدفمندی است

که با استفاده از منابع تولید و نیروی انسانی به شیوه معینی در تولید محصولات کشاورزی و دامی و غیره تلاش منظم و سازمان یافته ای داشته باشد. این نظام باید بتواند تولید را در حداقل قبول افزایش دهد هزینه های تولید را به حداقل ممکن و معقول کاهش دهد. اشتغال مولد ایجاد کند و در اعتلای فرهنگی محدوده فعالیت خود تأثیر بگذارد.

۷- شرکت های تعاونی تولید روستایی

قانون تعاونی نمودن تولید و یکپارچه شدن اراضی در سال ۱۳۴۹ به تصویب رسید. آئین نامه اجرایی آن نیز پس از دو سال تصویب شد قانون به یکپارچه کردن قطعات اراضی مزروعی زارعین در حد واحدهای اقتصادی، و حداکثر بهره برداری از منابع آب و خاک، افزایش تولید و درآمد روستائین عضو با رعایت اصل مالکیت فردی کشاورزان تأکید دارد. در آئین نامه اجرایی قانون چارچوب فعالیتها و تکلیف زارعین عضو مشخص شده است. در این قسمت ضمناً به ارکان شرکت و سازمان و شیوه کار اشاره شده است.

۸- مقدمات اجرای قانون و تشکیل شرکت های تعاونی تولید روستایی

بااعتبار حوزه عمل شرکت های تعاونی روستائی، برای تعاونی کردن تولید و یکپارچه شدن اراضی سازمان مرکزی تعاون روستائی ایران مأمور اجرای قانون شد ولی پس از یکسال اجرای قانون بحوزه معاونت شرکت های سهامی زراعی وزارت تعاون و امور روستاها محول گردید که با تمهید مقدمات و برنامه ریزی برای اجرای قانون تدریجاً شرکت های تعاونی تولید روستائی تشکیل شد و تا سال مقارن ۱۳۵۷ انقلاب اسلامی بترتیب ۶ شرکت در سال ۱۳۵۱، ۱۰ شرکت در سال ۱۳۵۲، ۸ شرکت در سال ۱۳۵۳، ۱۰ شرکت در سال ۱۳۵۴، یک شرکت در سال ۱۳۵۵ و ۴ شرکت در سال ۱۳۵۶ فعال شدند.

۹- برنامه فعالیت تعاونی های تولید در دهه ۱۳۵۰

برنامه های اجرایی برای فعالیت تعاونی های تولید روستائی متوجه اهداف تشکیل این شرکتها و در نهایت تعاونی نمودن تولید و یکپارچه شدن اراضی بود. این برنامه به دو صورت کوتاه مدت

و نظارت مشاور مادر فعالیت خود را دنبال نمودند و برای رایزنی و تبادل نظر در اجرای این برنامه دو سمینار مشترک با شرکت مسئولین ذیربط در وزارت کشاورزی، مشاور مادر، مشاورین و مدیران نظامهای بهره‌برداری در خرداد ۱۳۷۷ در شرفخانه آذربایجان شرقی و در آبان همین سال در بروجرد تشکیل شد و در زمینه‌های مختلف بحث و تبادل نظر گردید و در موارد خاص اتحاد تصمیم شد، رئیس مسائل مورد طرح عبارت بود از «جایگاه تشکلهای تعاونی در توسعه کشاورزی»، «فرایند مطالعات، روشهای اجرایی و ساماندهیهای لازم»، «ارزیابی مالی و اقتصادی اجرای طرحهای زیربنائی و مهندسی»، «جایگاه ویژه مطالعات اجتماعی در ساماندهی نظام بهره‌برداری»، «ملاحظات اجرایی و توسعه تعاونیهای تولید روستائی»، «ارزیابی پیشرفت مطالعات اجتماعی»، «تعیین چارچوب مشخص ارائه گزارشات مهندسی مشاور» و موارد و مسائل دیگری که در متن بتفصیل گزارش دیده می‌شود. در دو همایش دیگر دیماه ۱۳۸۲ در تهران و مرداد ۱۳۸۳ در کرج توسعه فراگیر تعاونیهای تولید در نظام بهره‌برداری کشاورزی ایران و موفقیت‌ها و عدم موفقیت‌های روبرو مورد بحث و رایزنی قرار گرفته است و توصیه‌های مشخص به مسئولین اجرایی ارائه شده است.

۱۳- گسترش تعاونیهای تولید روستایی

در سه دهه ۱۳۶۰ تا ۱۳۸۰ سیاست وزارت کشاورزی متوجه تشکيل و توسعه شرکتهای تعاونی تولید روستایی شد این شرکتها که در دهه ۱۳۶۰ به ۵۵ واحد رسیده بود، در دهه ۱۳۷۰ به ۸۰۸ واحد و تا آخر دهه ۱۳۸۰ به ۱۲۶۳ شرکت با پوشش ۵۲۹۳ روستا و ۳۸۴۴۲۲ عضو رسید. اراضی کشاورزی اعضاء از ۳/۱ میلیون هکتار تجاوز نمود به بیان دیگر ۳۵ درصد مزارع آبی و ۹/۸ درصد اراضی دیم کشور زیر پوشش تعاونیهای تولید قرار گرفته است. مطالعات فنی و مهندسی در تعدادی از تعاونیهای تولید باتمام رسید. در مواردی عملیات مهندسی آب و خاک در دست انجام قرار گرفت. فعالیتهای جانبی در حوزه عمل تعاونیهای تولید تدریجاً جایگاه یافته است. ایجاد کلینک‌های گیاه پزشکی، فروشگاه‌های سم و کود، صندوق بیمه‌های اجتماعی، واحدهای مکانیزاسیون، ایستگاه‌های جمع‌آوری شیر، پمپ بنزین و غیره از جمله این فعالیت‌ها است.

۱۴- کارگاه کارشناسی

مسئولین مدیران ورهبران تعاونیهای تولید و کارشناسان دست‌اندرکار در کارگاه یکروزه‌ای در جامعه مهندسان مشاور ایران در زمینه فعالیت شرکتهای تعاونی تولید روستایی به تبادل نظر پرداخت. در این نشست هم‌اندیشی «تمایز شرکتهای تعاونی روستایی و تعاونیهای تولید»، «نقاط قوت و ضعف تعاونیهای تولید»، «نقش تعاونیهای تولید و توسعه کشاورزی»، «سیاست نظامهای بهره‌برداری کشاورزی در مدیریت کشاورزی کشور» از مسائل مورد بحث بود. تهدیدها و فرصتهای برون سازمانی و نقاط ضعف و قوت درون سازمانی این واحدها تشریح و در تشخیص موارد آنها تفاهم شد.

دیدگاههای کلی کارگاه در این جهت بود که تعاونیهای تولید در عمل از اهداف اصلی خود دور شده‌اند. وزارت جهاد کشاورزی نیز به مسئولیت‌های خود در مقوله نظام بهره‌برداری قویاً بی‌توجه شده است. در حالیکه تعاونیهای تولید میتوانند در مسائل روستایی و کشاورزی فعال و بخصوص در زمینه تجمیع اراضی پراکنده کشاورزان و ایجاد واحدهای زراعی در اندازه‌های اقتصادی به حفظ منابع تولید و بهره‌وری بهتر کمک نمایند.

۱۵- تعاونیهای تولید و چشم‌انداز آینده

تعاونیهای تولید مولود اجرای قانون تعاونی نمودن تولید و یکپارچه شدن اراضی در تعاونیهای روستایی است. بعبارت دیگر با اجرای قانون، تعاونیهای روستایی به تعاونیهای تولید تغییر نام و تغییر شکل میدهند. در دهه ۱۳۵۰ تعدادی محدود تعاونی تولید در محدوده‌هایی از تعاونیهای روستایی تشکیل شد و کوششها و فعالیتهای این جهت بود که در واحدهای تولید یکپارچه خدمات تولید تعاونی و جمعی باشد که تدریجاً گامهایی برداشته شد.

در سالهای بعد و در سه دهه ۱۳۶۰ تا ۱۳۸۰ در شکل دادن تعاونیهای تولید به خدمات مهندسی، تدارک و عرصه نهاده‌ها و گسترش خدمات بهزراعی و تولیدی توجه شد ولی به پیام قانون تعاونی نمودن تولید و یکپارچه شدن اراضی و اجرای آن توجه خاصی مبذول نشد و بهمین سبب هم توسعه این واحدها با شتاب دنبال شد. در چشم‌انداز آینده، به جهاتی که بحث شده است استمرار و حتی

توسعه فعالیت این واحدهای بهره‌برداری باید ادامه یابد و در عین حال جهت‌گیری در اجرای قانون تعاونی نمودن تولید و یکپارچه شدن اراضی بصورت واحدهای الگو و نمونه در هر یک از استانهای کشور برنامه‌ریزی و با مطالعه و طرح و برنامه و شرح خدمات گسترده فنی و مهندسی و بخصوص مطالعات جامعه شناختی کافی به مرحله اجرا گذارده شود و در یک برنامه درازمدت قانون تعاونی نمودن تولید و یکپارچه شدن اراضی در حوزه عمل شرکتهای تعاونی تولید موجود پیاده و اجرای این قانون با اهداف مشخص خود تحقق یابد.

۱۶- سیمای نظام بهره‌برداری و بخش کشاورزی ایران

پس از انقلاب ۱۳۵۷ تا سال ۱۳۸۴ تعداد ۶۶۲۴۴۷ واحد به بهره‌برداریهای کشاورزی افزوده شد و به ۳۴۸۰۷۲۸ واحد رسید و میانگین سرانه زمین کشاورزی از ۶/۶۲ هکتار به ۵/۰۸ هکتار کاهش یافت با این روند تجمیع قطعات مزروعی خرد و پراکنده و ایجاد واحدهای ایتیموم و اقتصادی تولید از اهمیت ویژه‌ای برخوردار شد و ساماندهی نظام بهره‌برداری در راستای حفظ و حراست منابع آب و خاک و بهره‌برداری بهینه از منابع تولید ضروری تشخیص داده شد و راهکارهایی چون تجمیع واحدهای خرد زراعی، تشکل کشاورزان، به هم آمیختن مدیریت، فن، نیروی انسانی و بالاخره قانونمندی برای تحقق راهکارها از ضرورت‌های سیاستهای بخش کشاورزی گردید.